

**גבולות היחידה: שמות פרק כ"א פסוקים א'-י"א**

**נושא היחידה: פתיחה, עבד עברי ואמה עבריייה**

**כותב: אורן גוטמן**

**מספר שיעורים: 1**

### **הסבר כללי:**

ביחידה זו נפתח בהקדמה קצרה על פרשת משפטים, ונלמד על אודות העבד העברי והאמה העבריייה.

### **פתיחה כללית לפרשת משפטים:**

לפני שניכנס לפרשה עצמה, נקדים ונאמר שפרשה זו שונה מהפרשות אותן למדנו עד כה בחומש. משפטים זה דינים - הלכות שונות הנוגעות לחיי האדם:

אדם שהכה את חברו, אדם שהרג את חברו, אדם שהדליק אש, אדם שהכלב שלו אכל לשכן את העגבניות בגינה, אדם שגנב מחברו, אדם ששאל אופניים מהחבר והם נגנבו לו, אדם שמבקש הלוואה מחברו ועוד.

אפשר לרשום את כל המקרים האלו על הלוח, ולומר שכל אלה הם 'משפטים', ושהפרשה שלנו מדברת על משפטים שונים. התורה היא "תורת חיים" - תורה שנוגעת בכל מקרה בחיים. כדי ללמוד לעומק כל דין ומשפט, נצטרך לשבת שנים בבית המדרש וללמוד כל מקרה וכל פרט, אך אנו נתמקד בכיתה במקרים המרכזיים<sup>1</sup>.

### **פתיחה לנושא - "עבד עברי":**

אחרי פתיחה זו, ניגש ללימוד דיני עבד עברי.

כפתיחה לנושא, המורה יכתוב על הלוח את המילה 'עבד', עם קווים היוצאים מתוך המילה. התלמידים יעלו כל רעיון שמתקשר למושג "עבדות". ניתן למקד את התלמידים ביחס שבין האדון לעבדו, ובהרגשותיו של העבד תחת ידי האדון. בדרך כלל, מושג זה יתקשר אצל התלמידים דווקא עם צורה קשה של סבל, ייסורים, אלימות וכד'.



<sup>1</sup> אפשר להוסיף ולהסביר שלכן הפרשה מתחילה ב'ו' החיבור: "ואלה המשפטים" - ללמדנו שכל המצוות הניתנות לאורך כל פרשת משפטים, הן השלמה לדברים שנאמרו במעמד מתן תורה בפרשת יתרו - יש כאן המשך ישיר של מעמד הר סיני, כאילו כתוב: "לא תרצח, לא תגנוב, לא תחמוד... ואלה המשפטים".

בהמשך לדברי התלמידים, נציין שבעולם העתיק, העבדים היו סובלים תחת יד אדוניהם. אדונים השפילו את כבודם האנושי של העבדים, ולעתים התאכזרו אליהם. אפשר לקשר זאת לסבל של עם ישראל כעבדים במצרים, שנלמד בתחילת ספר שמות. ביחידה שלנו, נלמד כיצד התורה מתייחסת לעבד.

## עיון בפסוקים:

### פסוק ב': קניית עבד עברי ומשך זמן עבודתו



התלמידים יקראו את הפסוק הראשון, ויאמרו במה הוא עוסק. אנו עוסקים בעבד עברי. מהו עבד עברי? בימינו, היינו קוראים לו עבד יהודי. הפרשה שלנו עוסקת בעבד יהודי ולא בעבד כנעני (גוי).

אדם שקונה עבד עברי, העבד עובד אצלו רק 6 שנים, ובשנה השביעית יוצא לחופשי. נסביר את המושגים 'עבד' ו'אדון': האדון הוא ההיפך מהעבד - הוא המצווה והמעביד של העבד.

- נשאל את התלמידים: מדוע וכיצד אדם הופך להיות עבד? האם פעם הלכתם בשוק וראיתם עבד למכירה?
- נציג בפני התלמידים את המקרה הבא: ראובן גנב תכשיטים מהחנות של שמעון. לאחר מצוד משטרתי, ראובן נתפס, אך אין לו כסף להחזיר את התכשיטים! את מה שגנב - הוא כבר מכר, והוא גם כבר השתמש בכסף... אז מה יעשה ראובן?

בזמן התורה, אדם שגנב ונתפס בגנבתו, ולא היה לו כסף להשיב את מה שהוא גנב, נמכר לעבדות (ואכן היה דבר כזה "שוק העבדים"). יש מקרה נוסף שבו אדם נמכר לעבד - אדם עני מוכר את עצמו כדי שבעליו ידאג לו (מקרה זה אינו נזכר בפרשתנו).

## פסוק ג':

### "אם בגפו יבוא - בגפו יצא".

נכתוב על הלוח בצד אחד את המילה "בגפו", וממול - את המילים "אם בעל אישה הוא". מתוך השוואה זו, נבין כי כאשר העבד בא "בגפו" - הכוונה היא שהוא בא לבדו, רווק. אפשר להציע לתלמידים ש'בגפו' - מלשון 'בגופו' - הכוונה היא: לבדו, ולא עם אישה. אם כן, כשהעבד נכנס לעבדותו כשהוא רווק, הוא יוצא כשהוא רווק. אך אם הוא נכנס לעבדותו כשהוא נשוי, אשתו יוצאת עמו לחירות. מסתבר שאישה זו גם עובדת אצל

האדון, ובתמורה לכך, האדון מפרנס אותה, וייתכן שהאישה לא תרצה לצאת לחופשי, ולכן התורה מדגישה שבעל כורחה היא יוצאת עם בעלה לחופשי.

### **פסוקים ד'-ו': נישואי העבד עם שפחה כנענית ורציעת אוזנו של העבד**

בזמן שהותו של העבד אצל אדונו, אדונו יכול לתת לו 'שפחה כנענית'.

מדוע האדון נותן שפחה לעבד?

ייתכן שמתוך דאגה לרווחת העבד או מתוך רצון שהיא תוליד עבדים כנענים שיהיו שייכים לאדון.<sup>2</sup>

אולם, אם העבד מחליט בלב שלם שלא לעזוב את אשתו הכנענית וילדיו, מכיוון שהוא אוהב אותם וקשה עליו הפרדה מהם, הוא יכול להישאר עבד אצל אדונו עד שנת היובל (ניתן להפנות לפירוש רש"י, האומר ש'לעולם' - הכוונה היא לשנת היובל, ולא לתמיד). אלא שההחלטה הזאת של העבד צריכה לעבור דרך בית הדין והדיינים (=האלוהים) השופטים בו. הם מנסים לשכנעו שאין ראוי לו להישאר עבד, אלא ראוי יותר שהוא יצא לחופשי.

- נשאל בכיתה: כיצד, לדעתכם, ינסה בית הדין לשכנע את העבד לצאת לחופשי?
- ניתן להציג בפני הכיתה את ניסיונות בית הדין לשכנע את העבד לצאת לחופשי. (אפשר לתת לתלמידים להציג משחק תפקידים של עבד, אדון ודיינים, וכן המחשה נוספת בפרק ההמחשות).

אם ניסיונות השכנוע אינם צולחים, האדון מגיש את העבד אל הדלת, ושם עושה חור באוזנו של העבד באמצעות 'מרצע' (כלי לניקוב. דוגמה של מרצע מובאת בסוף היחידה).

- נשאל את התלמידים: מדוע מצווה התורה לרצוע את האדם דווקא באוזנו? מה מיוחד באיבר זה?

נקרא את פירוש רש"י: "אוזן ששמעה על הר סיני 'לא תגנוב', והלך וגנב - תירצע. (ואם מוכר עצמו, אוזן ששמעה על הר סיני 'כי לי בני ישראל עבדים', והלך וקנה אדון לעצמו, תירצע<sup>3</sup>)."

לפני שנסביר, נשאל את התלמידים: על איזה עבד רש"י מדבר? האם יש התייחסות לשני המקרים שבהם נמכר עבד עברי?

מוכר את עצמו - אומרים לו: אוזן ששמעה על הר סיני 'כי לי בני ישראל עבדים', והלך וקנה אדון לעצמו - תירצע.

<sup>2</sup> הדין שהאדון משיא לעבדו 'שפחה כנענית', קיים רק בעבד עברי שמכרוהו בגנבתו, ולא באדם שמכר את עצמו לעבד בגלל עוני. לאחר שהסתיימה תקופת העבדות (שש שנים), העבד יוצא לחופשי לבדו, והשפחה הכנענית והילדים נשארים ברשות האדון.

<sup>3</sup> אין חובה להביא את החלק השני של דברי רש"י בכיתה, מכיון שאין אנו עוסקים בפרק זה בעבר שמוכר עצמו. העשרה זו (העיסוק בשני סוגי עבדים) מתאימה לכיתות חזקות.

נמכר בגנבתו - אומרים לו: אוזן ששמעה על הר סיני 'לא תגנוב', והלך וגנב - תירצע.  
האוזן היא הכלי לשמוע את הדרך הטובה, העבד שומע את הטוב, ובכל זאת בוחר ללכת  
בדרך שאינה ראויה.

### פסוקים ז'-י"א: אמה עבריה

על פי מתווה הלימוד, בפסוקים ז'-י"א לא נפרט ונרחיב, אלא נציין בעל פה את עיקרי  
הדינים.

אמה - זוהי השפחה, עבד נקבה (אפשר להזכיר את הפסוקים בבראשית המכנים את  
הגר 'אמה').

מצב של בת שהופכת לשפחה, הוא מצב עוד פחות נעים ולא רצוי, והתורה דואגת לאותה  
אמה. הדבר הבולט ביותר הוא שאמה עבריה יוצאת לחופשי כאשר היא מגיעה לגיל  
נערות - גיל 12 (הרחבה על כך מובאת בפרק ההרחבות).  
כמו כן, האדון יכול לחתן את האמה עם בנו, אולם הוא חייב לתת לה את כל הזכויות  
המגיעות לאישה - בגדים, מזונות ויחס מכבד ואוהב.

### הצעות להמחשה:

1. נערוך טבלה קצרה החוזרת על דיני עבד עברי, שאותה יעתיקו התלמידים  
למחברותיהם, ויצטרכו להשלים את צד שמאל שבה:



| עבד עברי             |                                |
|----------------------|--------------------------------|
| גנבתו                | עבד עברי בפסוקים שלנו נמכר ב   |
| עוני                 | עבד עברי נוסף נמכר בגלל -      |
| בשנה השביעית         | מתי יוצא העבד לחופשי?          |
| רוצעים אותו במרצע    | מה עושים לו אם אינו רוצה לצאת? |
| יוצא בגפו            | אם מגיע בגפו                   |
| יוצא עם אשתו         | אם הגיע נשוי                   |
| האישה והילדים נשארים | אם אדונו נותן לו אישה          |

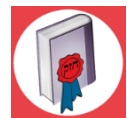
2. הוטלה עליכם משימה בידי עיתון מפורסם, לראיין עבד עברי שהחליט להישאר אצל  
אדונו לעבד 'עולם' (עד שנת היובל). כתבו שלוש שאלות שאותן הייתם שואלים את העבד  
הזה, והוסיפו תשובות שהעבד היה עונה.  
ניתן לאסוף לאחר מכן את הראיונות של התלמידים ולהדביק אותם על דף גדול בצורה  
של עיתון.

## מסרים והפנמה:



- **תורת חיים** - תורת ה' תמימה, שלמה, עוסקת בכל החלקים והרבדים של החיים. התורה, כשמה כן היא: מורה ומדריכה אותנו כיצד להתנהג בחיי היום-יום.
- **בחירת התורה לפתוח בנושא העבדות** - התורה בחרה לפתוח דווקא בנושא העבדות, מכיוון שישנה בכך הקבלה לדיבר הראשון בעשרת הדברות: "אנוכי ה' אלקיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים", כלומר, עדיף להיות חופשי. מטרת התורה היא להגביל את העבדות, ולכן פסוק ב' מדגיש דווקא את הגבלת הזמן של העבד לשש שנים<sup>4</sup>. על פי התורה, העבד הוא מעין שכיר לתקופה ארוכה אצל אדוניו. נוכל גם להוסיף, כי מכיוון שאנו היינו עבדים במצרים, התורה מדגישה בפנינו כיצד אנו צריכים להתייחס לעבדים (ומכאן גם נלמד כיצד להתייחס לזולת באופן כללי).
- **עבד ה' הוא לבדו חופשי** – רציעת אוזנו של העבד באה ללמדנו שעלינו לבחור בעבדות לה' ולא בעבדות לבני אדם.
- **כבוד לזולת** - התורה מדריכה אותנו לתת כבוד לכל אדם, וגם לעבד שמצבו בכל העולם היה בזוי ומושפל, התורה מצווה אותנו לתת כבוד (ואפילו יותר מאדם רגיל, כמובא בדברי הרמב"ם בפרק ההרחבות).

## סיכום:



ביחידה זו למדנו על דיני עבד עברי ואמה עבריה, ועל היחס הנכון והראוי של האדון כלפיהם.

## הרחבה והפניות למקורות נוספים:



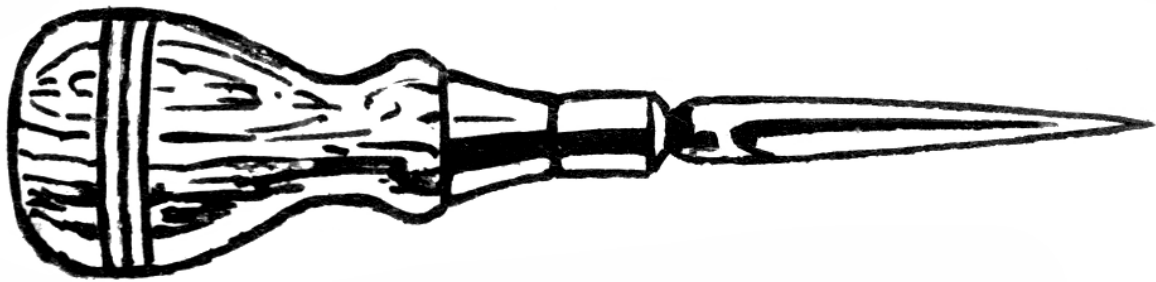
- **הרחבה על אודות דיני אמה עבריה:** אמה עבריה נמכרת רק כאשר היא קטנה (פחות מגיל שנים עשרה) לצורך עבודה בבית אדוניה, מכיוון שאביה אינו יכול לפרנסה. השאיפה היא שכשאמה זו תגדל, האדון שלה יתחתן עמה או שיתן אותה לאישה לבנו, וכך היחס של האדון יהיה הוגן כלפיה והוא ידאג לכל חסרונה. לאדון אסור למכור אותה לאיש זר (=עם נכרי'), מכיוון שבמעשה זה הוא בוגד בכל המטרה שבגינה הוא התקשר עמה מלכתחילה.

<sup>4</sup> אנו מכירים מחזור של שבע, כמו שישה ימים בשבוע, כשבשביעי נחים.

• רמב"ם הלכות עבדים פרק ב', הלכה י"ב -

הדברים אמורים כלפי עבד כנעני, אך יש בהם כדי ללמד באופן עקרוני על היחס שצריך להיות לעבדים.

"מותר לעבוד בעבד כנעני בפרך, ואע"פ שהדין כך, מדת חסידות ודרכי חכמה שיהיה אדם רחמן ורודף צדק, ולא יכביד עולו על עבדו ולא יצר לו, ויאכילהו וישקהו מכל מאכל ומכל משתה. חכמים הראשונים היו נותנין לעבד מכל תבשיל ותבשיל שהיו אוכלין, ומקדימין מזון הבהמות והעבדים לסעודת עצמן. הרי הוא אומר: כעיני עבדים אל יד אדוניהם, כעיני שפחה אל יד גבירתה. וכן לא יבזהו ביד ולא בדברים לעבדות מסרן הכתוב לא לבושה, ולא ירבה עליו צעקה וכעס, אלא ידבר עמו בנחת וישמע טענותיו. וכן מפורש בדרכי איוב הטובים שהשתבח בהן: אם אמאס משפט עבדי ואמתי בריבם עמדי הלא בבטן עושני עשהו ויכוננו ברחם.



• תמונה של מרצע עתיק.